

Over het rendement van het economisch onderwijs: Stuart Mill revisited

Het Tijdschrift voor Politieke Economie werd opgericht vlak na de periode toen de universiteit in opspraak was. De ideeën uit die tijd hebben zeker in de beginperiode een stempel gedrukt op het redactionele beleid. Die ideeën waren mede gevormd door de toenmalige omstandigheden aan de economische faculteiten. Nu, veertien jaar later, komen met betrekking tot het economie-onderwijs enorme problemen aan het licht. Voor de redactie is dit reden om - in een wellicht wat meer eigentijdse positiebepaling ten aanzien van de ideeën van toen - een aantal aspecten van het redactionele beleid aan te scherpen.

Bij het eerstejaaronderwijs aan de economische faculteiten dreigt ontsporing. Aan de Economische Faculteit van de Universiteit van Amsterdam heeft men vorig jaar al gezien dat het slagingspercentage in het eerste jaar veel te laag is. Naar verluidt is het elders in het land niet veel beter. Een absoluut dieptepunt werd dit jaar bereikt in Groningen. Eind juli 1991 hebben 637 studenten die in de loop van het collegejaar zijn binnengekomen studieadvies ontvangen. Van hen werden 433 ofwel 67% geadviseerd met de studie op te houden. Slechts 126 studenten ofwel 20% hebben het advies gekregen door te gaan. De cijfers achter deze adviezen zijn zo mogelijk nog dramatischer. In juli, dat wil zeggen voor de tentamenherkansingen in augustus, hadden 13 studenten ofwel 2% hun propaedeuse gehaald. Het eerstejaar bestaat in Groningen uit 10 deeltentamens. 14% van de studenten had slechts één deeltentamen gehaald en 30% helemaal niets. De met grote spanning afgewachte cijfers van de herkansing lieten nauwelijks verbetering zien: nog eens 14 studenten haalden in augustus hun propaedeuse. Dit bracht de totaalscore op 4%.

Wat er precies aan de hand is moet onderzoek uitwijzen. Naar valt te hopen bewandelt men bij het zoeken naar oorzaken niet de gemakkelijke weg en wijst men opnieuw het studentime van studenten, de onderwijsprogrammering en -vorm aan. De daarbij behorende remedies, zoals tentamen- en onderwijsintensivering, verplichte pretvakken e.d., zijn allemaal al uitgeprobeerd.

Misschien is het wijs om de blik weer eens te richten op de wijze waarop structurele veranderingen in het wetenschappelijke onderwijs najleffecten kunnen hebben op studiemotivatie. De individuele student, wiens talenten worden vergooid, is hiermee weliswaar niet direct geholpen. Echter, de overweging dat de ermee verbonden maatschappelijke verspilling irrationeel en vanuit een progressieve visie op de samenleving ongewenst is, kan een ieder helpen zijn stellingname te bepalen. We gaan in op twee

factoren die mogelijk de studiemotivatie hebben beïnvloed, daarna op de irrationaliteit en onwenselijkheid van de huidige ontwikkelingen.

De eerste factor betreft de kwestie of studieduurverkorting en de huidige maatregelen ten aanzien van studiefinanciering zich laten rijmen met goed economie-onderwijs. Ogenschijnlijk is dit het geval. Joan Robinson heeft de economische wetenschap eens omschreven als "tooled knowledge", dit is met behulp van technieken gestructureerde kennis over economische verschijnselen. In concreto komt het er op neer dat we zowel te maken hebben met een vak als met een maatschappijwetenschap. Bij het eerste staat de beheersing en toepassing van economische tools voorop, bij het tweede kennis van de samenleving. Al sinds de tijd van John Stuart Mill wordt de economische wetenschap onderwezen door middel van het aanreiken van het vak:

"Let the education of the mind consist in calling out and exercising these faculties: never trouble yourself about giving knowledge - train the mind - keep it supplied with materials, and the knowledge will come to itself" (John Stuart Mill, 1832).

Het is zeer wel mogelijk om in een onderwijsprogramma van 3 à 4 jaar de vakkennis op een goed en bij sommigen op een excellent niveau te brengen. Men kan zich echter in gerede afvragen of die tijd voldoende is om te komen tot kennis van economische verschijnselen.

Indien onvoldoende valt het gebrek aan studiemotivatie goed te begrijpen. Economische proposities zijn discursief geformuleerd en experimenten zijn uitgesloten, zodat de inschatting van een economische gebeurtenis een in hoge mate communicatieve aangelegenheid is. In deze communicatie is vakkennis zonder meer onmisbaar. De mate van excelleren is veelal doorslaggevend voor de loop van een debat. Desalniettemin zijn volgens Alfred Marshall de consequenties voor de status van de tools verstrekkend:

"In this world, therefore every plain and simple doctrine as to the relations between cost of production, demand and value is necessarily false" (Marshall, 1920).

Studenten komen hier in het eerste jaar achter. Ze worden geconfronteerd met een quasi-ingenieursopleiding. De zekerheid dat economische problemen zijn te reduceren tot technische, waarop de tools eenduidig van toepassing zijn, wordt ze echter ontnomen. Wellicht is dit dan een van de demotiverende factoren: de combinatie van enerzijds de ontdekking dat de economische vakkennis grote (toegegeven) beperkingen kent en anderzijds het niet ontorechte vermoeden dat de studie uitsluitend bestaat uit het aanreiken van dit soort vakkennis. De geruststelling dat knowledge will come to itself klinkt bij de huidige studiedruk ongeloofwaardig.

De tweede factor betreft het individuele studierendement. Deze valt te definiëren als de verhouding tussen de verwachte baten van de academische opleiding en de kosten. Die verhouding is weliswaar voor alle studenten van belang, maar men mag toch aannemen dat economiestudenten hiervoor extra gevoelig zijn. Zowel baten als kosten zouden bij voorkeur niet louter in materiële zin dienen te worden opgevat: het eerstgenoemde aspect is precies de kwestie of bij de economie-opleidingen het studieplezier is omgeslagen in een disutility. Ook kan men zich afvragen of de verwachtingen omtrent een bevredigende carrière in het eerste studiejaar onder invloed van de massale toeloop op de economische faculteiten en die der bedrijfskunde niet in negatieve zin worden bijgesteld. De studiestof geeft in ieder geval alle aanleiding dat te doen. Daar staat tegenover

dat de kosten, zoals de disutiliteit van de studiedruk en de onzekerheid met betrekking tot het rendement op de op te bouwen schuld, door overheidsmaatregelen alleen maar toemenen.

Als in het eerste studiejaar de verwachtingen omtrent het individuele studierendement massaal benedenwaarts worden bijgesteld, dan kan dit niet anders dan dodelijk zijn voor de studieprestaties.

Vanuit maatschappelijk oogpunt lijkt de situatie aan de economische faculteiten het gevolg van irrationaliteiten. Dat is het vrijwel zeker als het economische rendement van het academische onderwijs dalende is. In 1965, net toen de congestieverschijnselen aan de universiteiten zich begonnen voor te doen, definieerde Prof. Jan Tinbergen dit rendement als de verhouding tussen

- de waarde van alle bijdragen tot de doeleinden der maatschappelijke ontwikkeling, en
- de waarde van alle opofferingen die men zich moet getroosten om het wetenschappelijk onderwijs te verwerklijken.

Kortom, dit is de verhouding tussen alle baten en kosten van wetenschappelijk onderwijs. Naast het individuele rendement, waarvan hierboven sprake was, is er een niet direct toe te rekenen maatschappelijk rendement, dit zijn externe effecten, in relatie tot de maatschappelijke kosten. Een door John Stuart Mill al benadrukt thema in dit opzicht is de bijdrage van kennisproliferatie aan economische groei. In navolging van de diverse human capital studies benadrukte Tinbergen destijds dat kennisverspreiding moet worden gezien als het activeren van de 'sluimerende' productiefactor talent.

In welke mate onderwijsbeleid aanleiding kan geven tot irrationele ontwikkelingen krijgen we in beeld door de volgende verwachting van Tinbergen in de beschouwing te betrekken.

Een groter volume opleiding en onderwijs zal ertoe bijdragen de inkomensverdeling gelijkmatiger te maken. Het zal namelijk het aanbod verhogen van de meer gekwalificeerden en dat van de minder gekwalificeerden verlagen en daardoor de aanbodsverdeling meer in overeenstemming brengen met de vraagverdeling (Tinbergen, 1965).

Economisch betekent deze verwachting enerzijds dat onder invloed van kennisproliferatie het individuele rendement van academisch onderwijs afneemt. Precies datgene wat de eerstejaars studenten waarschijnlijk vermoeden. Anderzijds betekent zij dat de externe effecten toenemen, omdat de bijdrage van human capital aan de nationale welvaart in toenemende mate bij anderen terecht komt. Vanuit die invalshoek is een overheidsbeleid dat louter ter bezwering van de collectieve lastendruk de individuele kosten voor de student verzwaart, irrationeel. Een toch al dalend individueel studierendement wordt extra onder druk gezet, met als gevolg een enorm studiemotivatieprobleem, waardoor de externe effecten van kennisproliferatie vanzelf zullen verdwijnen. De kip van de gouden eieren wordt geslacht.

Naast irrationeel lijkt de richting waarin het economische rendement van het onderwijs zich ontwikkelt, vanuit een progressieve visie op de samenleving in hoge mate ongewenst. Onderwijs is niet alleen een investering in human capital, maar ook in belangrijke mate een merit goed. Tinbergen had graag bij het economische rendement - naast de twee al genoemde componenten - een waardering opgenomen van de niet-materiële

voordelen voor de samenleving als geheel. Hij bleef echter terughoudend, want een discussie over merit overwegingen is niet zonder gevaren. De overweging om er van af te zien was:

"Met deze komponent is intussen in de becijfering ... geen rekening gehouden - misschien vereenvoudigt dit een debat met hen die dit anders zien" (Tinbergen, 1965).

Al meer dan een eeuw scheiden zich hier de wegen der behoudende economen en die van hun progressieve vakgenoten. De eersten hebben de neiging het algemene nut van door kennisproliferatie geïnduceerde maatschappelijke veranderingen geringer aan te slaan dan de laatsten. Verwonderlijk is dit niet, want aan de orde is hier een gewenste inrichting van de samenleving.

Meer dan een eeuw geleden werden de zaken waar het om gaat expliciet geformuleerd door John Stuart Mill. Diens utilitaristische geloof in de mogelijkheid van socialisatie van een individu, volgen we vanzelfsprekend niet over de hele linie. Maar zijn nadruk op de relatie tussen enerzijds kennisverspreiding en anderzijds politieke mondigheid en emancipatie doet nog altijd uiterst sympathiek aan.

- In *Considerations on Representative Government* (1861) is kennisproliferatie de noodzakelijke voorwaarde voor een goed functionerende democratie. Alleen geïnformeerde individuen kunnen de gekozen autoriteiten beoordelen. Onwetendheid daarentegen leidt tot onmacht, hetgeen de democratische keuze nagenoeg triviaal maakt.
- In *The Subjection of Woman* (1869) wordt een volledig open toegang tot onderwijs als een voorwaarde gezien voor emancipatie. Het hoofdargument heeft nog niets van zijn kracht verloren. Opgeleide vrouwen treden gemakkelijker toe tot de arbeidsmarkt dan niet-opgeleide. Kennisproliferatie heeft zodoende een positief effect op de economische zelfstandigheid van vrouwen.

Met andere woorden, de visie op een gewenste samenleving bepaalt in belangrijke mate hoe men het economische rendement van het onderwijs evalueert. Zijn politieke mondigheid, emancipatie en inkomensnivellering ongewenste maatschappelijke disutiliteiten die niet worden gecompenseerd door de externe effecten van kennisproliferatie? Of zijn het hoog te waarden maatschappelijk goederen, waardoor het onder druk zetten van het individuele studierendement zo mogelijk nog irrationeler wordt dan het toch al leek?

De richting waarin het economische rendement van het wetenschappelijke onderwijs zich ontwikkelt lijkt irrationeel. Indien deze ontwikkeling bewust is ingezet, zou dit zelfs van een conservatieve maatschappijvisie kunnen getuigen. Voordat we echter deze verwijten hard op tafel leggen, dienen we ons te realiseren dat aan de expansie van het wetenschappelijke onderwijs hoge alternatieve kosten zijn verbonden. Hoe progressief men zich zelf ook acht, men ontkomt daarom niet aan een prioriteitsstelling.

Ongetwijfeld worden immers - naarmate de proliferatie van wetenschappelijke kennis voortschrijdt - de alternatieve kosten van academisch onderwijs steeds hoger. Op de eerste plaats is het niet onwaarschijnlijk dat het economische rendement ervan afnemende meeropbrengsten vertoont. Het effect op economische groei zou aan belang kunnen inboeten. Het zou dan niet meer dan logisch zijn om het zwaartepunt te verleggen naar investeringen in de onderkant van het onderwijsgebouw. Te denken valt aan de 10% schoolverlaters zonder enig diploma en aan jongeren uit etnische minderheden. Op de tweede plaats dienen bij zo'n ontwikkeling merit overwegingen ten aanzien van

deze groepen zwaarder te gaan wegen. Naarmate anderen meer kansen kunnen benutten wordt het steeds wranger dat zij uit de boot vallen. Met andere woorden, het zou vanuit maatschappelijk oogpunt gewenst kunnen zijn om de massale toeloop op de universiteiten enigszins af te remmen.

Een dergelijke verschuiving in prioriteiten pleit voor een direct volumebeleid aan de universiteiten. In welke vorm dit gegoten zou moeten worden is een andere discussie. Waar het hier om gaat - en dit is het verwijt dat we wel op tafel willen leggen - is dat de uitholling van het individuele studierendement in feite een ontmoedigingsbeleid is. Dat wil zeggen het is een indirect volumebeleid. Naar het zich op de economische faculteiten laat aanzien is het als zodanig contraproductief. Als volumebeleid schiet het zijn doel ver voorbij. Het leidt tot irrationaliteiten en induceert een ongewenste maatschappelijke ontwikkeling. Maar bovenal, de teleurstelling die het veroorzaakt leidt tot een ongelooflijke verspilling van de productiefactor talent.

Wat het Tijdschrift voor Politieke Economie kan doen is vanzelfsprekend beperkt. Het kan er de aandacht op vestigen. Het dient te laten zien dat het bedrijven van economische wetenschap nuttig is; het kan laten zien dat dit ook echt leuk is. Daarnaast heeft de redactie zich voorgenomen om systematisch overzichtsartikelen te werven die mogelijk een rol kunnen vervullen in een latere fase van de economiestudie. Misschien kunnen dit soort artikelen, juist omdat zij op een wat breder terrein informatie verschaffen over de tools én de knowledge, ertoe bijdragen dat de snelheid waarmee knowledge will come to itself toeneemt. In dit nummer presenteert Frank de Langen een overzicht van hoe een van de nieuwste tools, chaosmodellen, zijn toepassing vindt in de economische wetenschappen. Een overzichtsartikel over de Amerikaanse radicals is de redactie voor een komend nummer toegezegd.

Het debat over gewenst beleid is voor een econoom altijd een spannende zaak. Het is telkens opnieuw verrassend om te zien welke tools uit de gereedschapskist worden gehaald. Daarbij komt, zoals elke econoom heeft geleerd, dat uit zijnsoordelen geen waarde-oordelen kunnen worden afgeleid, zodat achter elk idee over de wenselijkheid van beleid een visie op een wenselijk geachte maatschappelijke ontwikkeling schuil gaat. De speurtocht naar waar conservatieve dan wel progressieve opvattingen een argumentatie binnensluipen levert in een groot aantal gevallen hoogst merkwaardige ontdekkingen op. In dit nummer treft de lezer meerdere bijdragen aan over het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid Een Werkend Perspectief, de reactie daarop van de W.R.R., alsmede het verslag van een gevoerd debat. De redactie dankt Jan de Jonge voor zijn inzet bij het tot stand brengen van dit debat.

Tot slot bespreken Den Butter en Vijlbrief het 'hete' probleem hoe het stelsel van sociale zekerheid in het geding is gekomen door een afnemende arbeidsparticipatie. Hans Pruyt gaat in op de arbeidsverhoudingen in Zweden.

(Henk W. Plasmeijer)